

 ΚΕΝΤΡΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΙΔΡΥΜΑ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗ ΚΑΙ ΔΗΜΗΤΡΗ ΤΣΑΤΣΟΥ

ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ
ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΟΜΜΑΤΩΝ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΔΗΜΗΤΡΗΣ Θ. ΤΣΑΤΣΟΣ - ΞΕΝΟΦΩΝ Ι. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ
ΑΘΗΝΑ 2003

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΕΠΙΜΕΛΗΤΩΝ.....	11
------------------------------	----

ΠΡΩΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

ΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΚΟΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ: <i>Το «ανοιχτό κόμμα» ως απάντηση στην κρίση του κομματικού φαινομένου.....</i>	15
ΜΙΧΑΛΗΣ ΣΠΟΥΡΔΑΛΛΑΚΗΣ: <i>Το κομματικό φαινόμενο: Εξέλιξη και συγκυρία</i>	39
ΑΝΤΩΝΗΣ ΜΑΚΡΥΔΗΜΗΤΡΗΣ: <i>Κόμμα - Διοίκηση - Πολιτική: ζητήματα διακυβέρνησης στη σύγχρονη δημοκρατία</i>	65

ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

ΣΥΝΤΑΓΜΑ, ΚΡΑΤΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΟΜΜΑΤΑ

ΚΩΣΤΑΣ ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ: <i>Σύνταγμα και πολιτικά κόμματα: Όψεις του ελλείμματος δημοκρατικής αντιπροσώπευσης.....</i>	85
ΞΕΝΟΦΩΝ Ι. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ: <i>Η σχέση πολιτικών κομμάτων και ανεξάρτητων αρχών μεταξύ έντασης και συμπληρωματικότητας: Τάσεις εκσυγχρονισμού της δημόσιας διοίκησης ή αποπολιτικοποίησης της δημοκρατίας;</i>	121
ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΓΓΡΟΥΓΚΑΛΟΣ / ΗΒΗ ΜΑΥΡΟΜΟΥΣΤΑΚΟΥ: <i>Το ελληνικό κομματικό σύστημα και οι πρόσφατες αλλαγές στην οργάνωση και λειτουργία της Βουλής</i>	151

ΤΡΙΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

ΚΟΜΜΑΤΑ, ΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟΙ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΙ

ΧΑΡΛΑΛΑΜΠΟΣ ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ: <i>Πολιτικά κόμματα και μη κυβερνητικές οργανώσεις</i>	177
ΗΛΙΑΣ ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ: <i>Η ανάπτυξη των πολιτικών δημοσκοπήσεων στην Ελλάδα</i>	193
ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΑΥΡΗΣ: <i>Πολιτικά κόμματα, ΜΜΕ και δημοσκοπήσεις στην Ελλάδα</i>	209
ΚΩΣΤΑΣ ΜΠΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ: <i>Δεξιά - Αριστερά: Διατήρηση, μετατόπιση ή εξαφάνιση;</i>	225
ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΓΕΡΟΝΤΑΣ: <i>Η κρίση στρατηγικής των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων</i>	237

ΤΕΤΑΡΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

ΤΟ ΝΟΜΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΟΜΜΑΤΩΝ

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΝΕΣΤ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ: <i>Τα δικαιώματα ίδρυσης και συμμετοχής σε πολιτικά κόμματα στο Σύνταγμα, την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και την κοινή νομοθεσία</i>	257
ΘΑΝΑΣΗΣ ΞΗΡΟΣ: <i>Ο νέος (;) νόμος για τα οικονομικά των πολιτικών κομμάτων και των υποψηφίων βουλευτών</i>	301

ΠΕΜΠΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΟΜΜΑΤΩΝ

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Θ. ΤΣΑΤΣΟΣ: <i>Ευρωπαϊκά πολιτικά κόμματα. Σκέψεις για την ερμηνεία του άρθρου 191 ΣυνθΕΚ</i>	343
ΛΙΝΑ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ: <i>Ευρωπαϊκά πολιτικά κόμματα: Υποκείμενα πολιτικής ενοποίησης ή γραφειοκρατικοί μηχανισμοί;</i>	373

Ε
ρηκτα
διαδικ
νοηθε
πολιτι
λαϊκή
κές δ
δων ε
φάσει
λειτοι
(
τισμο
ρίοδα
πειες
λιτικ
τους
πολι
ή τη
τέλε
μέχρ
ρος
η δη

δημ
τος
ταίε
πρω
τικι

ΤΟ ΚΟΜΜΑΤΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ: ΕΞΕΛΙΞΗ ΚΑΙ ΣΥΓΚΥΡΙΑ

ΜΙΧΑΗΛΣ ΣΠΟΥΡΔΑΛΑΚΗΣ*

Ι. Εισαγωγή

Η γένεση και η ανάπτυξη των πολιτικών κομμάτων είναι συνδεδεμένη άρρηκτα με την εξέλιξη της σύγχρονης δημοκρατίας. Ακρογωνιαίος λίθος και θεμελιώδες χαρακτηριστικό της είναι η λειτουργία και η δυναμική ενός συστήματος εκπροσώπησης, το οποίο επιφυλάσσει ρόλο πρωταγωνιστικό στα κόμματα. Η σύγχρονη δημοκρατία –παρά τις επί μέρους θεσμικές διευθετήσεις που τη δομούν ιδίως στην Ευρώπη– είναι «κομματική δημοκρατία». Γι' αυτό άλλωστε και μεγάλο μέρος των ελπίδων και των προσπαθειών για τον εκδημοκρατισμό της ΕΕ ήδη από τη Συμφωνία του Μάαστριχτ έχει εναποτεθεί στη συγκρότηση και την προοπτική ανάπτυξης ενός ευρωπαϊκού συστήματος κομμάτων.¹ Καθώς όμως η βιωσιμότητα των ίδιων των εθνικών κομμάτων φαίνεται να αμφισβητείται, η δημιουργία και νομιμοποίηση υπερεθνικών κομματικών θεσμών ακούγεται παράδοξη.

* Αν. Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών.

1. Πράγματι μετά από την κοινή απόφαση-πρόταση των Γενικών Γραμματέων των τριών μεγαλύτερων «ομόσπονδων» ευρωπαϊκών κομμάτων (Ευρωπαϊκό Σοσιαλιστικό Κόμμα - ΕΣΚ, Ευρωπαϊκό Λαϊκό Κόμμα - ΕΛΚ, Ευρωπαϊκό Κόμμα Φιλελεύθερων Δημοκρατικών και Μεταρρυθμιστών - ΦΙΛ) η Συνθήκη του Μάαστριχτ έκανε ευθεία αναφορά στη σημασία των κομμάτων στην ευρωπαϊκή αρχιτεκτονική. Στο περίφημο άρθρο 138Α της Συνθήκης η διατύπωση είναι ιδιαίτερα διαφωτιστική ως προς αυτό το σημείο: «Τα πολιτικά κόμματα σε ευρωπαϊκό επίπεδο αποτελούν σημαντικό παράγοντα για την ολοκλήρωση στο πλαίσιο της Ένωσης. Συμβάλλουν στη δημιουργία ευρωπαϊκής συνείδησης και στην έκφραση της πολιτικής βούλησης των πολιτών της Ένωσης». Αναλυτικότερα για το θέμα βλ. *Μ. Σπουρδαλάκη (επιμ.)*, Ευρωπαϊκό Σοσιαλιστικό Κόμμα. Προκλήσεις και προοπτικές, ΙΣΤΑΜΕ, Αθήνα 2001, σ. 47-64.

Πράγματι, τουλάχιστον εδώ και δύο δεκαετίες, ο θεσμός του πολιτικού κόμματος περνά μια άνευ προηγουμένου δοκιμασία. Η δοκιμασία αυτή είναι αποτέλεσμα του γεγονότος ότι τα πολιτικά κόμματα βρίσκονται αντιμέτωπα με πολύπλευρες αμφισβητήσεις. Αμφισβητήσεις που εμφανίζονται ως παρενέργειες πολλαπλών εκφυλιστικών μεταλλάξεων του ίδιου του θεσμού, των πολλαπλών εξελίξεων που επηρεάζουν και επηρεάζονται από τα κόμματα σε όλα τα επίπεδα (κοινωνικό, πολιτισμικό, πολιτικό, ιδεολογικό, θεσμικό) των μετασχηματισμών που σημειώθηκαν τα τελευταία χρόνια στο περιβάλλον δράσης και λειτουργιών των κομματικών συστημάτων αλλά και των προκλήσεων που αυτά αντιμετωπίζουν από τις παράπλευρες συνέπειες και τη δυναμική των υπερεθνικών ολοκληρώσεων. Πέρα όμως από τις συχνές αμφισβητήσεις του θεσμού που παράγει η συγκυρία και η καθημερινή πολιτική πρακτική σημαντικά προβλήματα για το παρόν και φυσικά για το μέλλον των κομμάτων έχουν διατυπωθεί και στο θεωρητικό προβληματισμό της διεθνούς βιβλιογραφίας.

Βέβαια, ο σκεπτικισμός απέναντι στα πολιτικά κόμματα δεν είναι κάτι καινοφανές. Ακόμη και στις πρώτες συστηματικές αναλύσεις του θεσμού εκφράζεται ένας έντονος προβληματισμός για τη δημοκρατικότητα και, εν τέλει, για τη θεσμική προοπτική των κομμάτων.² Σήμερα ωστόσο, τα ερωτηματικά για την προοπτική του θεσμού αποκτούν ένα πρωτόγνωρο ειδικό βάρος. Και τούτο γιατί τέτοια ερωτηματικά φαίνεται να υπαινίσσονται, εκτός των άλλων, σημαντικά ελλείμματα στη λειτουργία της δημοκρατίας και συνοδεύονται από σημαντικά φαινόμενα κρίσης του ίδιου του θεσμού και του πολιτικού συστήματος γενικότερα. Ιδιαίτερα στην Ευρώπη, αλλά οπωσδήποτε όχι μόνον εδώ, τα πολιτικά κόμματα περιθωριοποιούνται στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, ενώ ταυτόχρονα «απολαμβάνουν» εξαιρετικά χαμηλά ποσοστά εμπιστοσύνης των πολιτών.

Η κρίση κομμάτων και κομματικών συστημάτων εκδηλώνεται περαιτέρω σε μια σειρά άλλων συναφών φαινομένων, όπως εκτεταμένα ποσοστά πολιτικής αποστασιοποίησης και κυνικότητας, χαλάρωση των παρα-

2. Έντονο σκεπτικισμό περιείχε και η πρώτη ουσιαστικά συστηματική μελέτη των πολιτικών κομμάτων, που πρωτοδημοσιεύτηκε το 1902, του *M. Ostrogorski*, *Democracy and the Organization of Political Parties*, London 1964, καθώς φυσικά και το γνωστότερο κλασικό έργο, που δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 1911, του *R. Michels*, *Political Parties*, New York 1964, στα ελληνικά βλ. Η δημοκρατία και ο σιδηρούς νόμος της ολιγαρχίας, *Λεβιάθαν* 16/1996, σ. 49-70.

δοσιακών πολιτικών διαχωριστικών γραμμών, πρωτόγνωρα φαινόμενα κομματικής απειθαρχίας, κατάρρευση ή και εκτεταμένη αναδιάρθρωση ολόκληρων κομματικών συστημάτων (Ιταλία), ανάδειξη νέων πανίσχυρων πόλων πολιτικής δύναμης που πρακτικά αμφισβητούν τις λειτουργίες πολιτικής εκπροσώπησης των πολιτικών κομμάτων (λχ. ΜΜΕ, ΜΚΟ, κοινωνικά κινήματα), αύξηση των ποσοστών αποχής των πολιτών από την άσκηση του εκλογικού τους δικαιώματος, αναβίωση παλαιών αλλά και εμφάνιση νέων αντι-κομματικών αντιλήψεων και στάσεων.³ Και όλα αυτά τη στιγμή που παρατηρείται μια ασυνήθιστη σύγκλιση προγραμμάτων πολιτικών δυνάμεων με διαφορετική και ανταγωνιστική καταγωγή και προσανατολισμό. Δεν χρειάζεται ιδιαίτερη ανάλυση για να αντιληφθούμε ότι τα φαινόμενα αυτά μεταβάλλουν το σκηνικό δράσης αλλά και αμβλύνουν την πολιτική αποτελεσματικότητα των κομμάτων, ως θεσμών έκφρασης της κοινωνίας, γεγονός που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο θεσμός-κόμμα βρίσκεται σε μια πορεία οριστικής παρακμής. Μάλιστα κάποιοι αναλυτές, εναρμονιζόμενοι με το πνεύμα των καιρών, μαζί με το τέλος των ιδεολογιών και της ιστορίας έχουν προαναγγείλει και το τέλος των κομμάτων.

Παρά την υπερβολή αυτών των αναλύσεων και των όποιων σκοπιμοτήτων αυτές υπηρετούν, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο θεσμός βρίσκεται σε βαθιά κρίση και παρακμή. Όμως, το συμπέρασμα αυτό –που τείνει να γίνει κοινός τόπος– βρίσκεται σε ασυμβατότητα με το γεγονός ότι, παρά τα σοβαρά προβλήματά τους, τα πολιτικά κόμματα φαίνεται να επιβιώνουν. Μάλιστα θα λέγαμε ότι όχι μόνον επιβιώνουν αλλά και εξακολουθούν να αποτελούν τους κατ' εξοχήν παράγοντες πολιτειακής συγκρότησης και

3. Εδώ θα πρέπει να υπογραμμίσω ότι οι «αντι-κομματικές» στάσεις και αντιλήψεις ούτε καθολικές είναι ούτε, πολύ περισσότερο, εκφράζουν κάτι ενιαίο. Υπάρχουν, για παράδειγμα, από τη μια μεριά οι ακραίες αντικομματικές αντιλήψεις που θεωρούν ότι η ιδανική πολιτεία δεν χρειάζεται κόμματα και από την άλλη εκείνες που απλώς στέκονται κριτικά στη δημοκρατική αποτελεσματικότητά τους. Επίσης, θα πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι οι συγκεκριμένες συνθήκες στις επί μέρους πολιτικές κουλτούρες και οι ιστορικές τους συντεταγμένες παίζουν σημαντικό ρόλο στην ένταση, την έκταση και κυρίως στο περιεχόμενο αυτών των τάσεων. Και τούτο γιατί οι αντικομματικές αντιλήψεις, σε τελευταία ανάλυση, αναπτύσσονται μέσα από την αλληλεπίδραση των προσανατολισμών των πολιτών και των προσπαθειών των πολιτικών ελίτ να αντιλήσουν και να κατευθύνουν τη στήριξη των πολιτών. Βλ. *T. Poguntke/E. Scharrow, The politics of anti-party sentiment, European Journal of Political Research 29/1996, σ. 257-262.*

τους βασικούς θεσμούς σύνδεσης της κοινωνίας με την εξουσία. Οι αναλύσεις περί παρακμής και οριστικής περιθωριοποίησης των κομμάτων δεν επιβεβαιώνεται. Αντίθετα, το σημείο στο οποίο καταλήγουν ακόμη και οι πλέον επιθετικές, έμπρακτες αμφισβητήσεις του θεσμού, είναι η αναδημιουργία κομματικών σχηματισμών και μορφωμάτων παρά τη συχνή αντικομματική ρητορεία και έμπνευσή τους. Η απορία λοιπόν είναι προφανής. Ποιός άραγε είναι ο λόγος για την τόσο εξόφθαλμη πλάνη αυτών των αναλύσεων; Γιατί άραγε οι αναλύσεις αυτές παραβλέπουν το γεγονός ότι παρά τα προβλήματα νομιμοποίησης που αντιμετωπίζουν, τα κόμματα επιβιώνουν, παραμένοντας μάλιστα ο ακρογωνιαίος λίθος για την συνοχή στο πολιτικό σύστη; α;

II. Διαστάσεις και περιεχόμενο της κρίσης των κομμάτων

Σε τι συνίσταται λοιπόν αυτή η παραδοξότητα; Μέσα από την εξέταση σημαντικών, κατά τη γνώμη μου, παραμέτρων, που αφορούν στη γένεση και ανάπτυξη του κομματικού φαινομένου θα επιχειρήσω να δείξω τις πραγματικές διαστάσεις και αιτίες της κρίσης. Στη συνέχεια, θα εξετάσουμε το πώς η παγκοσμιοποιημένη συγκυρία επιδρά στη σημερινή κατάσταση και κυρίως στη δυναμική του φαινομένου. Στόχος μου να δείξω ότι, παρά τα σοβαρά προβλήματα που αντιμετωπίζουν κόμματα και κομματικά συστήματα σήμερα, είναι ακόμη δυνατόν να ανακτήσουν εκείνες τις δυνατότητες πολιτικής παρέμβασης, που θα τα αναδείξουν και πάλι σε ζωογόνους παράγοντες της δημοκρατίας τόσο σε εθνικό επίπεδο όσο και στο επίπεδο των υπερεθνικών συγκροτήσεων, όπου το δημοκρατικό έλλειμμα έχει πάρει διαστάσεις σχεδόν ακατανίκητου θρύλου.

Η αποτυχία να εξηγηθεί η επιβίωση του κομματικού θεσμού παρά τα ομολογουμένως σοβαρά προβλήματα κρίσης θα πρέπει να αποδοθεί: α) σε πολιτικές προκαταλήψεις και β) σε θεωρητικά ελλείμματα των σχετικών αναλύσεων.

α. Οι προκαταλήψεις αυτές φαίνεται να αποτελούν συμφύσεις ενός πολιτικού ρεύματος νεο-ρεαλισμού, που εμφανίστηκε στις ηγετικές ομάδες πολλών, κυρίως ευρωπαϊκών, σοσιαλιστικών κομμάτων. Οι αναλύσεις αυτού του ρεύματος φαίνεται να θεωρούν πως τα κόμματα έχουν ουσιαστικά ολοκληρώσει τον ιστορικό τους κύκλο και ότι η πολυπόθητη «διακυβέρνηση» μπορεί να πραγματοποιηθεί αποτελεσματικά και χωρίς αυτά.

Θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι οι απόψεις αυτές αποτελούν ουσιαστικά την αναδιατύπωση των συντηρητικών επιχειρημάτων σκεπτικισμού και αντίδρασης ενάντια στο κομματικό φαινόμενο. Οι αντιλήψεις αυτές συνόδευσαν την εξέλιξη του θεσμού από την εμφάνισή του το 19ο αιώνα ως και τον τελευταίο μεγάλο πόλεμο, όταν τα κόμματα αντιμετωπίζονταν με επιφύλαξη τουλάχιστον ως προς τη δυνατότητά τους να συμβάλλουν στην κοινωνική και πολιτική συνοχή του συστήματος και σαν τέτοια θεωρούνταν δυσλειτουργικοί θεσμοί για την κυβερνητική διαχείριση. Σήμερα, η άποψη αυτή, αν και δεν είναι πλήρως συγκροτημένη, εξηγεί την παρακμή κομμάτων και κομματικών συστημάτων με βάση τη δυναμική που παράγουν η πολιτική και κυρίως η κοινωνική συγκυρία. Η κοινωνική και πολιτική δυναμική οδηγεί νομοτελειακά στον «εκσυγχρονισμό» του πολιτικού συστήματος, ο οποίος σε μία τουλάχιστον διάστασή του ταυτίζεται με τη διαχειριστική αποτελεσματικότητα της κυβέρνησης και των μηχανισμών του κράτους. Η εξέλιξη αυτή γίνεται αποδεκτή ως θετική, καθώς η παρουσία και ουσιαστική συμμετοχή των αντιπροσωπευτικών πολιτικών θεσμών, και εν προκειμένω των κομμάτων, –δυνάμει αν όχι εξ ορισμού– αμφισβητούν τις στρατηγικές επιλογές της εκάστοτε εξουσίας. Με αυτή την έννοια «το τέλος των κομμάτων» δεν τεκμηριώνεται με συγκεκριμένα πραγματικά δεδομένα αλλά ουσιαστικά «διαπιστώνεται» ως ευκαταία ή επιδιωκτέα πολιτική εξέλιξη. Παρά τη σημαντική επιρροή αυτής της προσέγγισης στον πολιτικό πολιτισμό των σύγχρονων δημοκρατιών παρόμοιες απόψεις δεν αντέχουν σε σοβαρή κριτική.

β. Τα θεωρητικά ελλείμματα ερμηνείας της σημερινής κατάστασης των κομμάτων θα πρέπει να αποδοθούν κυρίως σε μεθοδολογικές παραλείψεις. Με άλλα λόγια η αποτυχία της επισήμανσης και κυρίως της ερμηνείας του παράδοξου που αποτελεί η συνεχιζόμενη παρουσία των κομμάτων, παρά τη διαρκώς εντεινόμενη κρίση τους, θα πρέπει να αναζητηθεί στη μονομερή προσέγγιση του κομματικού θεσμού και γενικότερα στο διαφορετικό περιεχόμενο που δίνεται στην κρίση αυτή. Πριν λοιπόν αναφερθώ αναλυτικά σε αυτά τα ελλείμματα της σημερινής κατάστασης του κομματικού φαινομένου, χρήσιμο είναι να γίνουν κάποιες εισαγωγικές αποσαφηνίσεις. Με αυτό τον τρόπο δεν θα παρακολουθήσουμε μόνον την πορεία της θεσμικής εξέλιξής τους αλλά θα μπορέσουμε να κατανοήσουμε καλύτερα την έκταση και το περιεχόμενο της κρίσης τους.

Τα πολιτικά κόμματα, μετά από πολλές παλινδρομήσεις και σκεπτικι-

σμό,⁴ που συχνά έφταναν στον αποκλεισμό τους από τις πολιτικές διαδικασίες, κατάφεραν να γίνουν αποδεκτά, ως θεμελιώδης θεσμός για την οργάνωση της πολιτικής και της κυβέρνησης του σύγχρονου κράτους. Σταδιακά ο κομματικός θεσμός αναδεικνύεται σε λειτουργικό παράγοντα της δημοκρατίας, αφού κατόρθωσε να γίνει ο κατεξοχήν θεσμός ο οποίος (συν)αρθρώνει, εκφράζει, διαμεσολαβεί και οργανώνει κοινωνικές διαμετρικές τομές και ανταγωνισμούς, ενώ παράλληλα επιδιώκει να επηρεάσει το κράτος, συχνά μάλιστα ασκώντας εξουσία, με το σχηματισμό κυβέρνησης. Με άλλα λόγια, όπως χαρακτηριστικά παρατηρεί ο *S. Lipset*, «μέσα από τη σχέση τους με την κοινωνική βάση, [τα κόμματα] συμβάλλουν στη δυνατότητα να υπάρξει σταθερή και αποτελεσματική κυβέρνηση, [γεγονός που τα καθιστά τον] πιο σπουδαίο παράγοντα των αντιπροσωπευτικών δομών των σύνθετων δημοκρατικών κοινωνιών».⁵

Με αυτή την έννοια, τα πολιτικά κόμματα είναι παράγοντες πολιτικής εκπροσώπησης αλλά και ελέγχου της εξουσίας. Κατά συνέπεια, αποτελούν εξ ορισμού θεσμούς με διττή φύση. Αποτελούν ταυτόχρονα θεσμό ανατρεπτικό, αφού η οργάνωση και έκφραση των κοινωνικών ανταγωνισμών διευρύνει αναγκαστικά τα όρια του «πολιτικού» και της δημοκρατίας, και θεσμό ενσωματικό, αφού λειτουργεί και εντάσσει στο υπάρχον θεσμικό και πολιτικό πλαίσιο κοινωνικά συμφέροντα, αιτήματα και πιέσεις.

Η διττή αυτή φύση των πολιτικών κομμάτων βρίσκει αντιστοιχίες και στις κλασσικές προσεγγίσεις και αντιλήψεις για την ανάπτυξη και εξέλιξη τους: τη θεσμική προσέγγιση και την κοινωνιολογική προσέγγιση. Η θεσμική προσέγγιση, όπως αυτή τουλάχιστον διατυπώθηκε από την αξεπέραστη ανάλυση του *M. Duverger*, υποστηρίζει ότι η εμφάνιση και ανάπτυξη των πολιτικών κομμάτων αποτελεί άμεσο αποτέλεσμα της εξέλιξης των δημοκρατικών θεσμών και ιδιαίτερα των θεσμών, οι οποίοι σχετίζονται με την επέκταση του δικαιώματος της ψήφου και του σχηματισμού

4. Ως γνωστόν η θεσμική-συνταγματική αναγνώριση των πολιτικών κομμάτων πραγματοποιείται μόλις μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Μέχρι τότε ο θεσμός αντιμετώπιζε σοβαρή δυσπιστία τόσο σε θεωρητικό όσο και πολιτικό επίπεδο. Για μια σύντομη παρουσίαση της πορείας νομιμοποίησης και αποδοχής του θεσμού βλ. *Μ. Σπουρδαλάκη*, Για τη θεωρία και τη μελέτη των πολιτικών κομμάτων, Αθήνα 1990, σ. 155-158.

5. Βλ. *S.-M. Lipset*, Party System and the Representation of Social Groups, Archives of the European Sociology, 1/1960, σ. 53. Επίσης βλ. *R. Bendix* (επιμ.), State and Society, Berkeley 1973, σ. 276-294.

κυβερν
Από τ
κυρίω
ότι η έ
ξέλιξη
γεωγρ
κών κ
Μάλισ
των πο
γίσουμ
θεσμοι
ηθά νο
κόμμα
κόμμα
νώσεις
ωνικό

Ετ

σμού,
σουμε
πολιτικ
του διτ
σμού ο
ενσωμα
λάμε γι
κνύουμ

6 -

7 -

ments: A

ments: C

8 -

τημα τ ης

όπως εκκε

μεθοδολο

περιορισ

9.

S. Katz/F

κυβερνήσεων υπόλογων σε κοινοβουλευτικές διαδικασίες και θεσμούς.⁶ Από την άλλη πλευρά η κοινωνιολογική προσέγγιση, εκπροσωπούμενη κυρίως από την επίσης κλασική ανάλυση των *Lipset* και *Rokkan*, θεωρεί ότι η δημιουργία και ανάπτυξη των κομμάτων είναι το αποτέλεσμα της εξέλιξης ενός σύνθετου πλέγματος κοινωνικών, ιδεολογικών, πολιτικών και γεωγραφικών διαιρετικών τομών.⁷ Οι δύο αυτές προσεγγίσεις των πολιτικών κομμάτων δεν πρέπει να θεωρηθούν αντιπαραθετικές ή μη συμβατές.⁸ Μάλιστα, η κάθε μια με τον τρόπο της υπογραμμίζει το διφυή χαρακτήρα των πολιτικών κομμάτων, γι' αυτό και μας διευκολύνουν, αν τις προσεγγίσουμε δημιουργικά, να αναδείξουμε και να αναλύσουμε κάθε πτυχή του θεσμού. Έτσι, μια συνθετική εφαρμογή αυτών των προσεγγίσεων μας βοηθά να διακρίνουμε τρία πεδία δράσης των πολιτικών κομμάτων: α) το κόμμα στην εξουσία, δηλαδή στο κοινοβούλιο και την κυβέρνηση, β) το κόμμα στο κοινωνικό πεδίο, με τα μέλη, τους ψηφοφόρους και τις οργανώσεις κινητοποίησης και, γ) το κόμμα ως οργανωμένη παρουσία στο κοινωνικό πεδίο και στους κοινωνικούς θεσμούς.⁹

Επανερχόμενοι και πάλι στο ζήτημα της κρίσης του κομματικού θεσμού, στη βάση των παραπάνω παρατηρήσεων, μπορούμε να διατυπώσουμε τις εξής υποθέσεις εργασίας. Πρώτον, η κύρια αιτία της κρίσης των πολιτικών κομμάτων είναι το αποτέλεσμα της έμπρακτης αμφισβήτησης του διττού χαρακτήρα του θεσμού. Ο ιστορικά διαμορφωμένος και εξ ορισμού ανατρεπτικός χαρακτήρας των κομμάτων ατροφεί σε σχέση με τον ενσωματικό και αναπαραγωγικό του ρόλο. Δεύτερον, είναι λάθος να μιλάμε για γενικευμένη κρίση του θεσμού, αλλά οφείλουμε να την καταδεικνύουμε σε ορισμένες μόνον πτυχές του. Με άλλα λόγια, τα φαινόμενα

6. Βλ. *M. Duverger*, *Political Parties*, London 1954, σ. 4-60.

7. Βλ. *S.-M. Lipset/S. Rokkan*, *Cleavages Structures, Party System and Voter Alignments: An Introduction*, στον τόμο: *των ιδίων (επιμ.)*, *Party System and Voter Alignments: Cross-national Perspectives*, New York 1967.

8. Φυσικά οι δύο αυτές προσεγγίσεις δεν είναι οι μόνες που αντιμετωπίζουν το ζήτημα της γένεσης και ανάπτυξης των πολιτικών κομμάτων. Άλλες προσεγγίσεις όμως, όπως εκείνες συμπεριφορικής έμπνευσης ή της ορθολογικής επιλογής στηρίζονται σε ένα μεθοδολογικό υποκειμενισμό, που αναλόφευκτα οδηγεί στην περιπτώσιολογία και τον περιοριστικό εμπειρισμό, στοιχεία ελάχιστα χρήσιμα για την περίπτωση που εξετάζουμε.

9. Βλ. *P. Mair*, *Party Organizations: From Civil Society to the State*, στον τόμο: *R. S. Katz/P. Mair (επιμ.)*, *How Parties Organize*, London 1994, σ. 4 επ.

κρίσης αφορούν στην ανατροπή της ισορροπίας ανάμεσα στον αναπαραγωγικό και ανατρεπτικό ρόλο τους. Κάτι που δεν σημαίνει πρακτικά τίποτε άλλο παρά την ασφυκτική προσκόλλησή τους στο κράτος και την ταυτόχρονη απομάκρυνσή τους από την κοινωνία. Κατά συνέπεια, πολύ σωστά έχει επισημανθεί ότι η «παρακμή» των κομμάτων δεν αφορά όλες τις όψεις του θεσμού, αφού μόνον εκείνη του «κόμματος στο κοινωνικό πεδίο» εξασθενεί, ενώ η οργανωμένη του παρουσία στους κοινωνικούς θεσμούς και κυρίως του κόμματος που βρίσκεται στην εξουσία ισχυροποιείται.¹⁰ Τρανή απόδειξη αυτών των ισχυρισμών αποτελεί, κατά την άποψή μας, το γεγονός ότι παρά την άνευ προηγουμένου απονομιμοποίηση κομμάτων και κομματικών συστημάτων, τα κόμματα εξακολουθούν να αποτελούν τους κατ' εξοχήν παράγοντες οργάνωσης της πολιτικής και της κυβέρνησης. Με τα λόγια ενός από τους σημαντικότερους θεωρητικούς του κομματικού φαινομένου: «τα κόμματα, μετά την επικράτηση της καθολικής ψηφοφορίας, έχουν μετακινηθεί από το στάδιο του *κόμματος μαζών*, κατά το οποίο αντιπροσώπευαν τα συμφέροντα της κοινωνίας των πολιτών απέναντι στο κράτος, σε ένα στάδιο κατά το οποίο δρουν ως ανεξάρτητοι μεσίτες ανάμεσα στην κοινωνία των πολιτών και το κράτος... όπου συμπεριφέρονται περισσότερο σαν ομάδες αρχηγών, σε ένα ακόμη πιο πρόσφατο στάδιο στο οποίο μετακινούνται εγγύτερα και γίνονται μέρος του κράτους, ενώ παραμένουν αρκετά απόμακρα από την κοινωνία των πολιτών».¹¹

Με άλλη διατύπωση τα κόμματα και η εξέλιξή τους αναλύονται είτε σε σχέση με την κοινωνία είτε ακόμη ως αυτόνομοι θεσμοί των οποίων η εσωτερική ζωή καθορίζει και την προοπτική τους, ενώ παράλληλα, υποβαθμίζεται η σχέση τους με το κράτος. Αυτή ακριβώς είναι και η παράλειψη που, αν και είναι δικαιολογημένη,¹² ευθύνεται για την αδυναμία κα-

10. Βλ. *P. Mair*, *Political Parties Legitimacy and Public Privilege*, *West European Politics* vol. 18, No. 3/July 1995, σ. 40-57.

11. Βλ. *P. Mair*, *Party Organizations*, ό.π. (υποσ. 9), σ. 8.

12. Η παράλειψη αυτή φαίνεται να βρίσκεται σε πλήρη συμφωνία με την παράδοση των κυριότερων θεωρητικών προσεγγίσεων στη σχετική φιλολογία της πολιτικής κοινωνιολογίας. Βλ. *R. Michels*, *Political Parties*, ό.π. (υποσ. 2), *M. Duverger*, *Political Parties*, New York 1973, *L.-D. Epstein*, *Political Parties in Western Democracies*, New York 1967, *R. Alford*, *Party and Society*, Chicago 1963, *K. Lawson*, *The Comparative Study of Political Parties*, New York 1976, *G. Sartori*, *Parties and Party Systems*, Cambridge 1979, *A.*

τανόησης του παράδοξου της επιβίωσης των κομμάτων παρά τη χρονίζουσα πλέον κρίση τους.

Στη συνέχεια θα προσπαθήσω να δείξω ότι πέρα από τη φυσική και αναμενόμενη αδράνεια του θεσμού, τα πολιτικά κόμματα επιβιώνουν λόγω της αλλαγής στη σχέση τους με το κράτος. Είναι ακριβώς αυτή η νέα σχέση που κρατά κυρίως τα κυβερνητικά κόμματα στη ζωή και στο προσκήνιο παρά τα σημαντικά τους προβλήματα. Για την καλύτερη κατανόηση αυτής της άποψης θα προσπαθήσω να σκιαγραφήσω τη σχέση του κόμματος με τη κοινωνία και το κράτος. Στη συνέχεια θα επιχειρήσω την περιγραφή της νέας σχέσης, που χαρακτηρίζει κόμματα και κομματικά συστήματα και θα αναφερθώ στις συνέπειες που επιφέρουν στο θεσμικό διαδικασίες που έχουν περιγραφεί, μάλλον ελλιπώς, ως παγκοσμιοποίηση. Η σύντομη αυτή παρουσίαση θα ακολουθήσει την περιοδολόγηση του ίδιου του κομματικού φαινομένου όπως αυτή προκύπτει από την οργανωτική του εξέλιξη.¹³

III. Η σχέση με την κοινωνία και το κράτος: Μια πάντα δύσκολη σχέση

Το κόμμα στελεχών αποτελεί ουσιαστικά την πρώτη οργανωτική μορφή του σύγχρονου κόμματος, που χαρακτήρισε το θεσμό κυρίως κατά τον περασμένο αιώνα. Τα κόμματα αυτής της περιόδου αποτελούν ουσιαστικά επιτροπές εκείνων των πολιτών που, αν και συνιστούν ένα μικρό μέρος του πληθυσμού, συγκροτούν τόσο την κοινωνία όσο και το κράτος. Σε μια περίοδο που τα πολιτικά κόμματα, προκειμένου να αποκτήσουν έναν ανεκτό βαθμό νομιμοποίησης έπρεπε να αντιπαρέλθουν τόσο τις πολιτικές αντιδράσεις του «παλαιού καθεστώτος» όσο και τις θεωρητικές αντιλήψεις εκείνων που ρητά ή έμμεσα πίστευαν ότι τα κόμματα έθεταν σε κίνδυνο τη συνοχή της κοινωνίας, ο ρόλος τους ήταν μάλλον περιορισμένος.

Panbianco, *Political Parties*, Cambridge 1988.

13. Η περιοδολόγηση αυτή δεν αποτελεί μια βολική ή αυθαίρετη επιλογή. Αντίθετα είναι επιβεβλημένη, αφού τα πολιτικά κόμματα, πριν από οτιδήποτε άλλο, αποτελούν οργανώσεις και ως τέτοιες θα πρέπει πρωτίστως να αναλύονται. Σε τελευταία ανάλυση το είδος της οργάνωσης κόμματος δεν αποτελεί μόνον το αποτέλεσμα της σχέσης του με την κοινωνία και το κράτος αλλά, ταυτόχρονα, καθορίζει το πλαίσιο εντός του οποίου αναπτύσσονται τα προτάγματα και οι περιορισμοί αυτών των σχέσεων.

Κάτι τέτοιο είναι φυσικό, αφού η εποχή χαρακτηρίζεται από εκτενείς περιορισμούς πολιτικής δράσης και συμμετοχής (λ.χ. περιορισμένο δικαίωμα ψήφου), από αντιλήψεις ότι πολιτική δεν σημαίνει τίποτε άλλο παρά την προώθηση ενός εθνικού συμφέροντος, που ήταν πέρα από κάθε αμφισβήτηση και, εν τέλει, από σχετικά μικρή πρακτική σημασία της διάκρισης μεταξύ κοινωνίας και κράτους. Υπό αυτές τις συνθήκες τα κόμματα – στην καλύτερη περίπτωση – θεωρούνται –αλλά και ουσιαστικά λειτουργούν– ως «ομάδες ανδρών που επιδιώκουν το δημόσιο συμφέρον», γεγονός που τα καθιστά αποδεκτά και «ουσιαστικά αναγκαία για την πλήρη λειτουργία του δημοσίου καθήκοντος». ¹⁴ Στο πλαίσιο αυτό τα κόμματα με τις σκιώδεις οργανώσεις τους δεν μπορούσαν παρά να λειτουργούν ως αποκεντρωμένες εκλογικές επιτροπές. Επιτροπές με στοιχειώδη, αποκεντρωμένη και χαλαρή οργάνωση, οι οποίες αναγκαστικά βρίσκονταν στο σταυροδρόμι μεταξύ κράτους και κοινωνίας. Σε αυτό το πλαίσιο, και με δεδομένους τους πολιτικούς περιορισμούς δράσης, τα κόμματα αυτής της περιόδου αποτελούν πληρεξούσιους διαχειριστές της κρατικής εξουσίας, η οποία ακόμη και τύποις βρισκόταν στα χέρια μικρού αριθμού πολιτών.

Η περίοδος που ακολούθησε έμελλε να «φραγίσει ανεξίτηλα την ιστορική εξέλιξη του πολιτικού κόμματος. Ήταν η περίοδος κατά τη διάρκεια της οποίας ο θεσμός απέκτησε οργανωτικά χαρακτηριστικά που –παρά τις σημαντικές μεταλλάξεις τους– επιβιώνουν και αποτελούν σε μεγάλο βαθμό οργανωτικό πρότυπο ακόμη και σήμερα. Πρόκειται για το *κόμμα μαζιών*. Πράγματι, από τα τέλη του περασμένου αιώνα και ως αποτέλεσμα της μείωσης των περιορισμών για πολιτική συμμετοχή, δημιουργήθηκαν ισχυρές πολιτικές οργανώσεις, με συγκεκριμένες κοινωνικές αναφορές σε τμήματα του πληθυσμού, τα οποία μέχρι τότε υποαντιπροσωπεύονταν και ουσιαστικά βρίσκονταν εκτός πολιτικής εξουσίας. Οι πολιτικές

14. Βλ. *E. Burke*, *Thought on the Cause of the Present Discontents*, στον τόμο: *των ιδίων*, *The Works of Edmund Burke*, Little Brown vol. I, Boston 1839, σ. 425-426. Μάλιστα ο *E. Burke*, εκ των πατέρων του συντηρητισμού, ήταν ο πρώτος από τους πολιτικούς στοχαστές που αντιμετώπισε τα κόμματα θετικά και ως λειτουργικούς παράγοντες του πολιτικού συστήματος. Αλλά αν ο *Burke*, στο τέλος του 18ου αι., συνέβαλε αποφασιστικά στη θεωρητική σύλληψη της έννοιας του σύγχρονου πολιτικού κόμματος, η ιστορική υλοποίησή της συντελείται στην Αμερική στις αρχές του επόμενου αιώνα. Αυτό έγινε όταν στα 1800 ο *Jefferson* ενόψει των εκλογών οργάνωσε «ενώσεις» για τη διάδοση και επιβολή του προγράμματος του Ρεπουμπλικανικού Κόμματος. Βλ. *G. Sartori*, ό.π. (υποσ. 12), σ. 12.

αυτές
γατικά
είχαν
στελε
ξουν
και π
αλλά
C
κουλί
μοκρα
ιεραρ
νόμεν
γική
ξεις,
νεχεί
υπερ
πτύσ
από κ
από
μελώ
ωνία

την τ

μπερί
τηρεί
θεροπ
τατρέ
τική
εντολ
ποιος
κεφ.
ρητος
τάβλ
μινισ
σ. 20
των,

αυτές οργανώσεις, τα κόμματα μαζών, αποτέλεσαν την απάντηση των εργατικών κυρίως στρωμάτων απέναντι στις πολιτικές ελίτ της εποχής, που είχαν οργανώσει την πολιτική τους εκπροσώπηση μέσα από τα κόμματα στελεχών. Και τούτο διότι τα τελευταία, εξ ορισμού, αδυνατούν να εντάξουν στην πολιτική διαδικασία το τμήμα εκείνο του πληθυσμού που, αν και πλειοψηφικό, όχι μόνο δεν συνδέονταν με τη διαχείριση του κράτους αλλά βρίσκονταν σε αντιπαράθεση με όσους το εκπροσωπούσαν.

Οι νεωτερισμοί που επήλθαν με την οργάνωση και γενικότερα με την κουλτούρα των κομμάτων-μαζών συνέβαλαν αποφασιστικά στον εκδημοκρατισμό και κατά συνέπεια στη σχέση κράτους-πολίτη. Τα αυστηρώς ιεραρχημένα αυτά κόμματα στηρίζονται σε μια συνεχώς ποσοτικά διευρυνόμενη κοινωνική βάση, η οποία όντας κοινωνικά ομοιογενής αποκτά λογική κοινής πολιτικής συνείδησης με ιδιαίτερες ευαισθησίες και επιδιώξεις, που δίνουν έμφαση στην επέκταση κατ' αρχάς πολιτικών και εν συνεχεία κοινωνικών δικαιωμάτων. Παρά την κριτική που δικαίως, αν και με υπερβολικό τρόπο, υφίστανται για τις γραφειοκρατικές δομές που αναπτύσσουν,¹⁵ τα κόμματα μαζών, θεωρητικά τουλάχιστον, είναι δομημένα από κάτω προς τα πάνω· η ηγεσία είναι πάντα υπόλογη στη βάση, ενώ μια από τις σημαντικές εσωτερικές λειτουργίες τους είναι η εκπαίδευση των μελών τα οποία ως ενεργοί πολίτες συμβάλλουν στους διαύλους εικοινωνίας του κόμματος.

Το κόμμα μαζών, με άλλα λόγια, ανήκει στην κοινωνία και αποτελεί την πολιτική έκφραση ενός συγκεκριμένου και διακριτού τμήματος της

15. Κλασική παραμένει η κριτική του *R. Michels*, ο οποίος στηριζόμενος στην εμπειρία του SPD, που αποτελούσε το κατ' εξοχήν παράδειγμα μαζικού κόμματος, παρατηρεί ότι η επαγγελματικοποίηση των κομματικών στελεχών οδηγεί αναπόφευκτα στη σταθεροποίησή της. Έτσι σταδιακά, τα κόμματα μαζών, σύμφωνα πάντα με τον *Michels*, μετατρέπονται σε μηχανισμούς για τη διατήρηση των προνομίων των ολίγων και η «κομματική οργάνωση γεννά την κυριαρχία των εκλεγομένων πάνω στους εκλέγοντες [και] των εντολοδόχων πάνω στους εντολείς». Και καταλήγει στο περίφημο συμπέρασμα ότι «όποιος μιλά για οργάνωση μιλά για ολιγαρχία». Βλ. *R. Michels*, ό.π. (υποσ. 2), μέρος VI, κεφ. 1, σ. 365. Βέβαια ο «σιδηρός (αυτός) νόμος της ολιγαρχίας» ελέγχεται ως ανιστόρητος μια και φαίνεται να παίρνει τα χαρακτηριστικά φυσικού νόμου, αφού θεωρεί αμετάβλητες τις σχέσεις μελών και κομματικής δομής αλλά και για τον «ψυχολογικό ντετερμινισμό» που τον διακρίνει. Βλ. *G. Therborn*, *Science, Class and Society*, London 1980, σ. 206-210. Επίσης *Μ. Πλουρδαζάκη*, Για τη θεωρία και τη μελέτη των πολιτικών κομμάτων, Αθήνα 1990, σ. 161-164.

κοινωνίας των πολιτών. Και ως τέτοιο συμβάλλει αποφασιστικά στην αλλαγή της σχέσης ψηφοφόρου-πολίτη με την κρατική εξουσία. Οι εκλογές, που αποτελούν την πλέον εμφανή διεκπεραίωση της σχέσης αυτής, δεν αποτελούν μόνο τη διαδικασία επιλογής διαχειριστών της κυβέρνησης και του κράτους αλλά κυρίως το μέσο που εξασφαλίζει τον έλεγχο τους από την κοινωνία. Κατά συνέπεια, τα κόμματα λειτουργούν ως εξουσιοδοτημένοι αντιπρόσωποι της κοινωνίας, που μέσω των κομμάτων επιτυγχάνει το λαϊκό έλεγχο της εξουσίας. Το κόμμα λοιπόν, που αποτελεί πολιτική έκφραση της κοινωνίας των πολιτών στην υπό εξέταση σχέση, λειτουργεί ως σύνδεσμος ανάμεσα στο κράτος και την κοινωνία, των οποίων οι σφαίρες δράσης διακρίνονται με σχετική σαφήνεια.

Όσο το *κόμμα μαζών* αποτελούσε το πρότυπο της κομματικής οργάνωσης, η παραπάνω σχέση κόμματος-κράτους-κοινωνίας, αν και με διαφοροποιήσεις στις λεπτομέρειές της, οι οποίες είχαν να κάνουν με τις επί μέρους ιστορικές ιδιαιτερότητες, χαρακτήριζε τη δομή των δημοκρατικών πολιτικών συστημάτων. Μόνο στις αρχές της δεκαετίας του 1900 εμφανίζεται ένας νέος τύπος κόμματος που ανέτρεψε τη σχέση αυτή. Πρόκειται για σημαντική εξέλιξη του κομματικού φαινομένου που ταυτίζεται με την εμφάνιση των *πανσυλλεκτικών κομμάτων*. Η φάση αυτή της ανάπτυξης του κομματικού φαινομένου δεν αποτελεί κατ' ανάγκη ξεχωριστό στάδιο της εξέλιξής του κι αυτό γιατί το λεγόμενο πανσυλλεκτικό¹⁶ κόμμα διατηρεί πολλά από τα χαρακτηριστικά του κόμματος μαζών. Όμως, όπως υπο-

16. Αν και ο όρος «πανσυλλεκτικό» κόμμα αποτελεί την κατά λέξη μετάφραση του όρου "catch-all" party, δεν αποδίδει την ουσία όσον ο *Kirchheimer* περιέγραψε στο κλασικό του άρθρο. «Πανσυλλεκτικό κόμμα» δεν σημαίνει με κανένα τρόπο την χωρίς όρια «πανσυλλεκτική» δυνατότητα του θεσμού. Κάτι τέτοιο θα ανέτρεπε τη θεμελιώδη λογική του κομματικού φαινομένου, αφού κόμμα, εξ ορισμού, σημαίνει το μέρος του όλου και επομένως την αδυναμία του να ταυτιστεί με το σύνολο. Κατά συνέπεια θεωρώ ότι πιο δόκιμος θα ήταν ο όρος «πολυσυλλεκτικό» κόμμα και όχι «πανσυλλεκτικό». Παρ' όλα αυτά εδώ χρησιμοποιείται ο όρος που έχει παγιωθεί στη σχετική ελληνική βιβλιογραφία. Για περισσότερα επί του θέματος βλ. ενδεικτικά: *S. Wolinetz*, Party System Change: The Catch-all Thesis Revisited, *West European Politics* vol. 14, No. 1/January 1991, σ. 113-128, *G. Smith*, Core Persistence: System change and "People's Party", *West European Politics* vol. 12, No. 4/October 1989, σ. 157-168, *P. Mair*, Continuity, Change and the Vulnerability of Party, *West European Politics* vol. 12, No. 4/October 1989, σ. 169-187, *K. Dittrich*, Testing the Catch-all Thesis: Some Difficulties and Possibilities, στον τόμο: *H. Daalder/P. Mair* (επιμ.), *West European Party Systems*, Beverly Hills 1983, σ. 257-266.

γραμμ
την εκ
κομμα
χαρακ
φυσικ
πολεμ
που σ
από δ
πέθετ
ιδεολ
κριμέ
κόμμ
νική
σεις,
μετα:

νέου
τική
τουρ
κράτ
κή
στικ
σης
πρα
γησ
νων
αφε

Ευρ
Μ.

κή
γρ
σμ
κώ
Α.

γραμμίζει και ο *Kirchheimer*, που πρώτος εισάγει τον όρο και περιγράφει την εξέλιξη αυτή στην κλασική πλέον παρέμβασή του,¹⁷ κόμματα και κομματικά συστήματα στη Δυτική Ευρώπη παρουσιάζουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά, μερικές κοινές διακριτές τάσεις. Οι τάσεις αυτές και όχι φυσικά παγιωμένες πρακτικές και δομές αποτελούν το προϊόν του μεταπολεμικού προτύπου ανάπτυξης της Δύσης. Το πρότυπο αυτό ανάπτυξης, που στηρίχτηκε σε ένα ιδιότυπο καθεστώς συσσώρευσης, χαρακτηριζόταν από δομές εντατικής συσσώρευσης και μαζικής κατανάλωσης και προϋπέθετε συναινετικούς ρυθμούς και δομές.¹⁸ Οι πολιτικές, οργανωτικές και ιδεολογικές τάσεις, που εμφανίζουν τα κομματικά συστήματα τη συγκεκριμένη περίοδο, είναι ενδεικτικές αυτής της εξέλιξης. Το πανσυλλεκτικό κόμμα δεν εκφράζει μόνον ιδεολογικά και πολιτικά την ευρύτατη κοινωνική συναίνεση της εποχής, αλλά και τις συμβολικές κοινωνικές συγκλίσεις, που εξασφάλισε η οικονομική ευημερία και οι ρυθμοί ανάπτυξης της μεταπολεμικής περιόδου.

Παράλληλα, όπως είναι φυσικό, το πανσυλλεκτικό κόμμα υιοθετεί νέους τρόπους πολιτικής κινητοποίησης και παράγει νέα τεχνολογία πολιτικής κοινωνικοποίησης, που αλλοιώνουν σημαντικά τις μέχρι τότε λειτουργίες των κομμάτων αλλά και τη σχέση τους με την κοινωνία και το κράτος. Είναι κόμματα που απομακρύνονται από την ουσιαστικά αμυντική αντιμετώπιση των εκλογών που τους είχε κληροδοτήσει το (σοσιαλιστικό) κόμμα μαζών. Αντίθετα, φαίνεται να υιοθετούν στρατηγικές άμεσης εκλογικής αποτελεσματικότητας, γεγονός μάλιστα που τα οδηγεί σε πρακτικές αποστασιοποίησης ή και αποστροφής από πρακτικές στρατολόγησης, οι οποίες στηρίζονταν σε ιδεολογικές και πολύ περισσότερο κοινωνικές ταυτίσεις, ενώ παράλληλα επιδιώκουν εκλογική υποστήριξη με αφετηρία πολιτικές και προγραμματικές συγκλίσεις.

17. Βλ. *O. Kirchheimer*, Ο μετασχηματισμός των κομματικών συστημάτων στη δυτική Ευρώπη, *Λεβιάθαν* 16/1991, σ. 77-104. Πρωτοδημοσιεύτηκε στον τόμο: *J. La Palombara/ M. Weiner* (επιμ.), *Political Parties and Political Development*, Princeton 1966, σ. 184-200.

18. Το πρότυπο αυτό ανάπτυξης που χαρακτήρισε το σύνολο των χωρών της Δυτικής Ευρώπης, Αμερικής και Αυστραλίας, έχει περιγραφεί από μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας ως «φορντισμός», αφού η φιλοσοφία του προσομοίαζε με τις ιδέες και νεωτερισμούς του *V. Φορντ*, στηρίχτηκε στην ουσιαστική συνένωση δύο παραδοσιακά διαφορετικών μακροοικονομικών διαδικασιών της παραγωγής και κατανάλωσης. Στα ελληνικά βλ. *A. Λιριετ*, *Ανταπάτες και θαύματα*, Αθήνα 1990.

Σε αυτό το πλαίσιο αλλάζει και η σχέση του κόμματος με το κράτος και την κοινωνία: τα κόμματα παύουν να είναι παράγοντες της κοινωνίας που επιδιώκουν την επιρροή ή ακόμη και την διεύθυνση στο κράτος και γίνονται ουσιαστικά μεσίτες, μάλιστα ανταγωνιστικοί, ανάμεσα στα δύο. Από την άλλη πλευρά, εκείνα που σχηματίζουν κυβέρνηση εξαναγκάζονται σε μια σχιζοφρενική πολιτική στρατηγική, αφού από τη μια προωθούν (ή καλύτερα μεσιτεύουν) τα αιτήματα της κοινωνίας απέναντι στην κρατική γραφειοκρατία και από την άλλη υποστηρίζουν τις κρατικές επιλογές απέναντι στην κοινωνία. Ιδιαίτερη «συμβολή» σε αυτή τη νέα τάση των πολιτικών κομμάτων έχουν και οι διαδικασίες «παγκοσμιοποίησης» στις οποίες αξίζει να σταθούμε για λίγο, αφού αυτές φαίνεται να επικαθορίζουν όσο τίποτε άλλο τη γενικότερη οικονομική, κοινωνική, πολιτική και πολιτισμική συγκυρία.

IV. Οι συνέπειες των διαδικασιών ολοκλήρωσης σε παγκόσμια κλίμακα

Αποτελεί κοινό τόπο το γεγονός ότι η συγκυρία χαρακτηρίζεται από διαδικασίες ολοκλήρωσης, οι οποίες είναι καθολικές και αποκτούν πλανητικές διαστάσεις. Οι διαδικασίες αυτές, που αγκαλιάζουν το σύνολο των κοινωνικών δομών και σχέσεων, έχουν περιγραφεί ίσως απλουστευτικά ως «παγκοσμιοποίηση». Η «παγκοσμιοποίηση» αποτελεί έναν όρο του πρόσφατου πολιτικού λεξιλογίου, η πληθωριστική χρήση του οποίου δεν προδίδει μόνον πολιτικές ιδιοτέλειες αλλά και τείνει να τον καταστήσει κενό περιεχομένου. Στο βαθμό που σιωπηρά τουλάχιστον η παγκοσμιοποίηση γίνεται κατανοητή ως φυσικό φαινόμενο, για το οποίο κανείς δεν μπορεί να κάνει τίποτα και στο βαθμό που όλες οι εξελίξεις αλλά και οι πολιτικές επιλογές αποδίδονται σε αυτήν, δημιουργείται ο βάσιμος υπαινιγμός ότι οι ερμηνευτικές της δυνατότητες είναι απεριόριστες. Από την άλλη, όταν επιχειρείται ο προσδιορισμός του περιεχομένου της, η έννοια της παγκοσμιοποίησης εμφανίζεται υπερβολικά ευέλικτη και ελαστική, αφού προσδιορίζεται αυθαίρετα και βουλευσιαρχικά και πάντως σύμφωνα με τα συμφέροντα ή την οπτική των εμπλεκόμενων υποκειμένων.

Βέβαια, θα πρέπει να σημειωθεί ότι απέναντι στη γενική αποδοχή της παγκοσμιοποίησης υπάρχουν και εκείνοι που αρνούνται ότι οι συντελούμενες (οικονομικές, τεχνολογικές, πολιτισμικές) εξελίξεις σε παγκόσμια κλί-

μακα α
μενη ελ
πάρχει
εξέλιξη
διανύοι
φάλαιο
τητας, ή
δεν ανα
συμβατ
κά το ε
της πολ

Σε
αποτελ
των δυ
κής δο
τητα τ
ποίηση
στο επ
διασφά
παράγο
τώρα ο
χωρών
αγορά,
όπου ε
πλαίσι
γραφικ
ζεται σ
νται ή
περιφε
μέτρο
γκόσμι
κή πτό
ιδιότυ

μακα αποτελούν νέα φαινόμενα και τις αντιμετωπίζουν απλώς ως αναμενόμενη εξέλιξη του καπιταλισμού και της ολοκλήρωσής του. Βέβαια δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η παγκοσμιοποίηση, όπως εξ άλλου και κάθε άλλη εξέλιξη, δεν μπορεί παρά να αποτελεί μέρος της ιστορικής περιόδου που διανύουμε, η οποία χαρακτηρίζεται από την υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο και την καθολική εμπορευματοποίηση κάθε ανθρώπινης δραστηριότητας, δημιουργίας και σχέσης. Ωστόσο, θα αποτελούσε μάλλον αφέλεια αν δεν αναγνώριζε κανείς ότι οι διαδικασίες και οι διεργασίες για τις οποίες συμβατικά χρησιμοποιούμε τον όρο «παγκοσμιοποίηση» αλλάζουν δραστικά το σύνολο του πολιτισμού μας και φυσικά τους όρους και τους θεσμούς της πολιτικής σκηνής.

Σε κάθε περίπτωση, η παγκοσμιοποίηση θα πρέπει να θεωρηθεί το αποτέλεσμα των επαναστατικών αλλαγών των τελευταίων δεκαετιών και των δυνατοτήτων που αυτές δημιούργησαν: αναδιάρθρωση της παραγωγικής δομής, αύξηση της παραγωγικότητας, άνευ προηγουμένου κινητικότητα του κεφαλαίου. Συγκεκριμένα αυτό που ονομάζουμε «παγκοσμιοποίηση» εκδηλώνεται με ανάγλυφο τρόπο κυρίως σε τρία επίπεδα:¹⁹ α) στο επίπεδο της παραγωγής, όπου ενώ στο παρελθόν τα αναγκαία για τη διασφάλιση των όρων αναπαραγωγής των κοινωνιών αγαθά και υπηρεσίες παράγονταν κυρίως από και για τον πληθυσμό μιας συγκεκριμένης χώρας, τώρα αυτά, όλο και περισσότερο, παράγονται από τον πληθυσμό πολλών χωρών για την παγκόσμια, παρά για την τοπική, περιφερειακή ή εθνική αγορά, β) στο επίπεδο και τις δομές του χρηματοπιστωτικού συστήματος, όπου ενώ στο παρελθόν οι απαραίτητες πιστώσεις εξασφαλιζόνταν στο πλαίσιο του κράτους έθνους ή ακόμη στο πλαίσιο συγκεκριμένων γεωγραφικών περιοχών, σήμερα αυτή η ζωτικής σημασίας διαδικασία καθορίζεται σχεδόν αποκλειστικά από τις παγκόσμιες αγορές, οι οποίες βρίσκονται ηλεκτρονικά συνδεδεμένες σε ένα παγκόσμιο συνεχές. Οι τοπικές, περιφερειακές και εθνικές πιστωτικές αγορές περιθωριοποιούνται, στο μέτρο που καθίστανται όλο και πιο ευπαθείς στις διακυμάνσεις των παγκόσμιων αγορών και, τέλος γ) στο πολιτιστικό επίπεδο, όπου η δραματική πτώση του κόστους της πληροφορίας φαίνεται να συμβάλλει σε μια ιδιότυπη ομογενοποίηση αντιλήψεων, προτιμήσεων, αισθητικής, προτύ-

19. Βλ. S. Strange, *The Retreat of the State*, Cambridge 1996. Επίσης της ίδιας, *The Erosion of the State*, *Current History* 11/1997, σ. 365-369.

πων ζωής. Έτσι, ενώ οι πολιτιστικές προτιμήσεις διατηρούνται και ενίοτε μάλιστα ενθαρρύνονται ή ακόμη διεκδικούνται ανορθολογικά, οι ατομικές προτιμήσεις και επιλογές επηρεάζονται αποφασιστικά από τα πολιτιστικά προϊόντα, πρότυπα και σύμβολα παγκόσμιας παραγωγής και βεληνεκούς. Χωρίς υπερβολή, αν και αυτό δεν είναι μετρήσιμο, οι διαδικασίες του επιπέδου αυτού αποτελούν τον ακρογωνιαίο λίθο και τις ουσιαστικές προϋποθέσεις πάνω στις οποίες δομούνται όλες οι «υλικές» διαστάσεις των δραματικών εξελίξεων της εποχής μας.

Σε αυτό το πλαίσιο μπορεί κανείς να ανιχνεύσει τις πολιτικές συνέπειες της παγκοσμιοποίησης, οι οποίες παίζουν έναν καθοριστικό ρόλο στη σημερινή φάση εξέλιξης του κομματικού φαινομένου. Μια πλήρης ανάπτυξη τους δεν είναι δυνατή στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης. Ακόμη όμως και μια επιγραμματική αναφορά σε αυτές θα βοηθήσει σε μια πιο σφαιρική κατανόηση των προκλήσεων που αντιμετωπίζουν τα κόμματα στη συγκυρία. Πριν λοιπόν αναφερθούμε πιο συγκεκριμένα στα σημερινά χαρακτηριστικά των κομμάτων ας δούμε επιγραμματικά τις γενικότερες πολιτικές συνέπειες της παγκοσμιοποίησης.

Το πολιτικό πλαίσιο που γεννά η δυναμική της παγκοσμιοποίησης δεν αποτελείται από μια σειρά φαινομένων, αλλά θα πρέπει να ειδωθεί ως πολιτικός ιστός, του οποίου οι διαστάσεις και οι συνιστώσες είναι αλληλοεξαρτώμενες και διαφορετικής έντασης και έκτασης. Κυρίως όμως θα πρέπει να γίνει αντιληπτός ως ένας ιστός που σχηματίζεται, αναπλάθεται, μετεξελιίσσεται και επεκτείνεται διαρκώς. Υπό αυτή την έννοια η σύνομη αναφορά στις πολιτικές συνέπειες της παγκοσμιοποίησης θα πρέπει να διαβαστεί ως υπόθεση εργασίας η οποία θα πρέπει να τίθεται στη δοκιμασία της εμπειρίας και του συγκεκριμένου, ώστε και να εμπλουτίζεται αλλά και να ιχνηλατούνται οι πραγματικές της διαστάσεις.

Ο φονταμενταλισμός της αγοράς, που χαρακτηρίζει τις βασικές διαδικασίες «παγκοσμιοποίησης», αποτελεί αποτέλεσμα αλλά και αιτία της αποκάλυψης, ανάδειξης, διάχυσης και επιβολής ενός ισχυρότατου πνεύματος οικονομικού ντετερμινισμού που εν πολλοίς αποτελεί τη φιλοσοφική και επιστημολογική ραχοκοκαλιά του (νέο)φιλελευθερισμού. Συνέπεια και συνέχεια αυτής της αντίληψης δεν ήταν μόνον η αναγωγή της κατανόησης των φαινομένων αποκλειστικά στις οικονομικές τους διαστάσεις αλλά και η αναζήτηση λύσεων στους αντικειμενικούς μηχανισμούς της οικονομίας της αγοράς. Η διαδικασία αυτή συνέβαλε αποφασιστικά, αν και όχι απο-

κλειστική
σειρά
για τα ο
πολιτικ

Με
πλέον ο
διαφορο
πορρέο
κές δια
γωνισμ
η κρατι
αποπολ
συνδυα
αντιμετ
τικοποί
κασίες
από τη
και πο
νομμο

Μ
να λειπ
ριακά
καλύπ
και λο
ποίηση
θεοποί
κή να
ποφάσ

Η
είναι ο
Δεν θε
θερών
κτηρι
νο.²⁰

κλειστικά, στην υποταγή της πολιτικής στην οικονομία, γεγονός που με τη σειρά του αντικειμενοποιεί τα πολιτικά ζητήματα, ακυρώνει τις διαμάχες για τα ουσιαστικά πολιτικά διακυβεύματα και τελικά αποπολιτικοποιεί την πολιτική.

Με άλλα λόγια, ο σχεδιασμός και η χάραξη πολιτικής επικαθορίζεται πλέον από τις επιταγές της αγοράς σε τέτοιο βαθμό ώστε μόνον οριακές διαφοροποιήσεις επιτρέπονται. Οι πολιτικές αποφάσεις και επιλογές απορρέουν όλο και λιγότερο από τις παραδοσιακές πολιτικές και ιδεολογικές διαιρετικές τομές, δεν αποτελούν το αντικείμενο του πολιτικού ανταγωνισμού και αποφασίζονται από αδιαφανή δίκτυα τα οποία διαμορφώνει η κρατική γραφειοκρατία σε συνεργασία με εκείνη του ιδιωτικού τομέα. Η αποπολιτικοποίηση της πολιτικής και του δημοσίου χώρου γενικότερα, σε συνδυασμό με την αυξανόμενη συνθετότητα των προβλημάτων τα οποία αντιμετωπίζουν οι κοινωνίες, έχει οδηγήσει στην περαιτέρω γραφειοκρατικοποίηση των διαδικασιών λήψης αποφάσεων. Στο βαθμό που οι διαδικασίες λήψης αποφάσεων γραφειοκρατικοποιούνται και απομακρύνονται από την επιρροή που ασκούσαν σε αυτές οι συντεταγμένες του κοινωνικού και πολιτικού ανταγωνισμού δημιουργείται ένα πρόβλημα συνοχής και νομιμοποίησης του πολιτικού συστήματος.

Με διαφορετική διατύπωση, η «απολίτικη» γραφειοκρατία δεν μπορεί να λειτουργεί άναρχα, χωρίς συνοχή και με πυξίδα τα επιμέρους συγκυριακά συμφέροντα, χωρίς νομιμοποιητικό λόγο. Αυτή την αναγκαιότητα καλύπτει η εμφάνιση, διάχυση και επικράτηση ενός τεχνοκρατικού λόγου και λογικής που φαίνεται ότι συνοδεύει τις διαδικασίες της «παγκοσμιοποίησης». Η αποπολιτικοποίηση της πολιτικής ουσιαστικά υποβοηθά τη θεοποίηση της επιστήμης με αποτέλεσμα ο τεχνοκρατικός λόγος και λογική να αποτελούν πλέον το μόνο «αντικειμενικό» μέτρο των πολιτικών αποφάσεων και τον ισχυρότερο νομιμοποιητικό του παράγοντα.

Η διαφαινόμενη επικράτηση των παραπάνω πολιτικών τάσεων, όπως είναι φυσικό, δεν μπορεί να αφήνει ανεπηρέαστα τα πολιτικά κόμματα. Δεν θα ήταν υπερβολή αν υποστήριζε κανείς ότι η δυναμική που απελευθερώνουν οι διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης καθολικεύει τα νέα χαρακτηριστικά του θεσμού σε βάθος και σε έκταση που δεν έχει προηγουμένως.²⁰ Τα νέα αυτά χαρακτηριστικά αποτυπώνονται, όπως ήδη σημειώθηκε,

20. Δεν είναι τυχαίο ότι ενώ μέχρι πρόσφατα η θεωρία των κομμάτων διέκρινε τις